

SEMIOTIKA I UMETNIČKO STVARA LAŠTVO

Proučavanje književnosti i umetnosti na osnovu principa semiotike privlači stalnu pažnju pristalica formalno-strukturalnog metoda. Osnovni preduslov, za razliku od tvoraca ikoničke teorije, nisu im likovna svojstva književnosti i umetnosti, već njihova srodnost na komunikativnom planu s prirodnim jezikom. Po svojoj prirodi književni jezik — znakovna je pojava. Književnost i umetnost, slično jeziku, tvrde strukturalisti, predstavljaju takođe poseban znakovni sistem. To je naročito jasno, po njihovom mišljenju, u odnosima književnosti. Njeno osnovno sredstvo, stvaralački materijal jeste reč. Odatle i proizilaze bitne osobenosti literarno-umetničkih dela.

Poznati češki naučnik Jan Mukaržovski, podivši teorijsku situaciju strukturalizma i obrazlažući ideju znakovnosti u književnosti i umetnosti, pisao je: »Nema principijelne razlike između jezičkog akta i umetničkog dela, drugim rečima, umetničko delo, kao i jezik, nosi karakter znaka i, time se ono razlikuje od »izražavanja« (ekspresije) s kojom umetnost identifikuju predstavnici nekih estetičkih pravaca.«¹⁾ U takvom načinu prilaženja jezik i književnost ne samo da se u mnogome izjednačavaju jedno s drugim, nego se važnija svojstva jezika u značajnom stepenu automatski prenose na književnost u celini, na njen odnos prema stvarnosti i njenu funkciju »Osnovni tip znaka za nas«, ističe Jan Mukaržovski, »nije simbol, koji se pokazuje kao transcendentnost, već je jezički znak, reč, koja ne samo što zamenjuje materijalnu stvarnost, već se ispoljava u odnosu prema njoj aktivno, utičući na shvatanje i akcije u odnosu na nju.«²⁾

Ponekad u raspravama sa strukturalistima osporava se kategorički znakovna priroda jezika uopšte, a naročito poetskog jezika. U tom smislu karakteristično je mišljenje koje je izneo A. Čičerin: »Da li je tačno«, piše on, »da između zvukovnih sadržaja reči *čičak* i *ljiljan* i predmeta koje one označavaju nema nikakve veze? Celokupna svetska poezija je to, pre svega, otkrivanje te veze. Reč nije samo znak, već i izražajna forma misli, isto toliko povezana sa samom misli kao i forma u umetnosti... A kakva može biti izražajnost znaka lišenog prirodne veze sa označenim predmetom? Uslavljeni znak može biti upadljiv, lako pamtljiv, ali on ne može biti izražajan, to jest, ne može da izražava nešto u suštini dela.«³⁾

Ali, ma koliko bilo kategorično i žustro odciranje znakovnog karaktera jezika, ono ne može da izmeni realni položaj stvari. Znakovnost jezičkih pojava sada priznaju skoro svi naučnici-lingvisti, uključujući i one koji ne dele principe strukturalne lingvistike. Protivnici znakovnosti, piše A. Čičerina, ne primećuju »fundamentalnu činjenicu da jedan te isti sadržaj (jednu istu misao) različiti jezici izražavaju različito,

različitim znacima. Ako bi protivnici znakovnosti bili u pravu, pokazala bi se neshvatljivom činjenica raznojezičnosti«. Među zvukovnim sastavom reči *čičak* i *ljiljan* i predmeta koje one označavaju nema motiva koji proizilazi iz bitnosti tih objekata, veza, jedino što se u drugim jezicima ovi objekti nazivaju svaki put drukčije.

Međutim, priznanje znakovnosti jezika, po našem mišljenju, nikako ne povlači za sobom obaveznu percepciju književnosti u celini kao znakovnog sistema. U identifikovanju svojstava jezika i književnosti baš se i nalazi jedna od osnovnih grešaka pristalica formalno, strukturalnog metoda. Posredstvom jezika ljudi izražavaju najrazličitije procese i rezultate mišljenja. Ali to u potpunosti ne znači da mišljenje nosi znakovni karakter. Između mišljenja i jezika postoji prilično složenih veza i odnosa.

U ljudskom saznanju, u pojmovima njegovih određenih sistema odražava se realna stvarnost, njeni kvaliteti, njeni pokreti; sva ta svojstva sveta, koji nas okružuje, uopštavaju se i prenose putem jezika. Heterogenost raznih jezika nikako ne isključuje jedinstvo ljudskog mišljenja. I ako višejezičnost potvrđuje znakovnu prirodu jezika, jedinstvo ljudskog mišljenja služiće kao jedno od potvrda da ono adekvatno odražava pojave stvarnosti. Zakoni razvoja prirode i društva, koje je otkrila nauka i koji su izraženi rečima bilo kog jezika, neće postati znaci koji zamenjuju realne procese, oni služe da budu odraz onoga što se dešava u objektivnom svetu.

Uzimajući u obzir specifičnost književnosti i posebnu ulogu koju igraju unutrašnje semiotičke mogućnosti reči, morfološka i sintaksička struktura jezika u ovaploćenju likovnog sadržaja književnih dela, kao i umetnička uopštavanja njihovih kvaliteta nikako ne treba svoditi na osobenosti ovih ili onih jezika na kojima su stvoreni. Prevođenjem na druge jezike najrazličitijih struktura poznata književna dela svakako čuvaju dubinu i snagu svojih osobina. Tolstoj na raznim jezicima ostaje Tolstoj. To, naravno, ne isključuje teškoće preвода s kojima se često sukobljavamo i često nam ne polazi za rukom da prenesemo potpuno karakteristične osobine originala. To se naročito oseća prilikom prevođenja poezije.

Razlika socijalne suštine jezika i književnosti jasno se ispoljava i u poređenju njihovog razvoja. Promene koje su nastale u književnosti ne nalaze se u bilo kakvom direktnom odnosu sa transformacijom jezika. Njegova preinačavanja nisu sasvim neutralna za književnost, naizmenično ih uzima u obzir i »osvajaj«. Na evoluciju jezika ukazuje i prilično uzajamno prožimanje književnosti. Ali uspostaviti neposrednu zavisnost etapa književnog procesa i perioda u razvoju jezika nemoguće je. Karakter i »tempo« i jednog i drugog savršeno su različiti.

U teorijskim postavkama pristalica formalno-strukturalnog metoda analogija između jezika i književnosti sve češće se preglasno ističu dokazi znakovne teorije umetnosti. Bazirajući se na njoj, Jan Mukaržovski razmatra umetničko delo u odnosu na realnu stvarnost i društvo. Pre svega, slično jednostavnom književnom izražavanju ispoljava se odnos saopštavanja. »Kao svaki znak saopštavanja, piše Jan Mukaržovski, umetničko delo ukazuje na određenu konkretnu pojedinačnu pojavu koju podrazumeva i o kojoj govori.« Ali odakle u tom slučaju da se pojavljuju opšte crte koje su svojstvene književnom »izražavanju«? Na to je J. Mukaržovski odgovorio: predmet umetničkog dela »ne samo što je neposredna reprodukcija pojedinačnih pojava, nego je istovremeno i cela stvarnost.«⁴⁾ Međutim, ova izjava malo šta može da objasni.

Cela stvarnost, naravno, ne može biti objekt posebnog umetničkog dela. Jezički znaci konkretnog »izražavanja« ne mogu sadržavati više od onoga što sami označavaju. I zato je teško razumeti kako se u »saop-

štenju« koje daje stvaralačko delo spajaju pojedinačno i tipično. Pri tome, treba dodati da umetničko delo nikako nije identično informaciji. Ograničavati stvaralačko delo na okvire »informacije« — znači ignorisati njegove estetičke kvalitete i njegovu funkciju kao pojavu umetnosti.

Znakovnost književnosti i umetnosti, po mišljenju J. Mukaržovskog, veoma jasno se ispoljava u njihovim vezama s društvom. »Najzad«, piše on, »znakovni karakter umetničkog dela proučiće iz društvenog karaktera umetnosti. Unutrašnja struktura umetničkog dela sračunata je na to da se u saznanju koje usvaja odražava kao sticanje određenog odnosa prema stvarnosti. Ovaj opšti smisao dela stavlja ga u određen odnos prema sistemu vrednosti koji je bitan u datom društvu njegove »ideologije.«⁵⁾

Da umetničko delo sadrži u sebi određen odnos prema socijalnim vrednostima neosporno je. Ali ovaj odnos ne postoji sam za sebe u »čistom vidu« izvan estetičkog ovladavanja i saznavanja stvarnosti. Kroz ovladavanje svetom, koji nas okružuje, otkriva se i odnos prema različitim stranama socijalne stvarnosti i društvenim vrednostima.

Međutim, jezički znak, kako smatra J. Mukaržovski, ne nosi u sebi duboki saznanji začetak, on samo zastupa ovu ili onu pojavu stvarnosti. Ovde se ponovo pojavljuje sasvim jasno označeni prekid među komunikativnim svojstvima književnosti, u umetnosti i njihovih uopštenih funkcija. U nizu drugih, ova okolnost ne dozvoljava lingvo-informativnoj teoriji da tačno okarakterise socijalnu prirodu književnosti, njena estetička svojstva, čak i tada kada istraživač teži da podvuče njene veze s društvom, kako to radi Jan Mukaržovski.

Stav o znakovnom karakteru jezika kao izvoru znakovnosti književnosti i umetnosti pretrpljuje bitne izmene u teoretskim postavkama nekih drugih strukturalista. Tako, na primer, J. Lotman, za razliku od Jana Mukaržovskog, utvrđuje da se znakovnost književnosti ne određuje jezikom reči, nego specifičnim »jezikom« koji ga karakteriše kao jednu od vidova umetnosti. »Umetnička književnost«, podvlači J. Lotman, »govori posebnim jezikom, koji se nadgrađuje na estetički jezik kao drugostepeni sistem. Reči da književnost ima svoj sistem, koji se ne podudara s njenim prirodnim jezikom, a koji se nadgrađuje na njega, znači reći da književnost ima svoj, samo njoj svojstven sistem znakova i pravila sjedinjavanja, koji služe za predaju posebnih saopštenja, a koja se drugim sredstvima ne mogu predavati.«⁶⁾ Sve druge umetnosti, slično književnosti, poseduju, takođe, svoj jezik koji se međusobno razlikuje.

Ideja da se svaka oblast umetnosti koristi specifičnim umetničkim jezikom nikako nije nova. Ona se iznosila uporedo sa istraživanjima, kako je to već primetio C. Moris. Karakteristična osobina interpretacije i razvoja ideje u knjizi J. Lotmana jeste apsolutizacija »jezika« književnosti u umetnost.

Sa stanovišta J. Lotmana, umetnost je komunikativan i istovremeno sistem koji modelira. Umetnička dela sadrže u sebi jedna ili druga saopštenja koja služe cilju komunikacije. U isto vreme daju određeni model stvarnosti. Podvlačenje komunikativnih svojstava umetnosti isto je što i njegova veza sa stvarnošću, razume se, u opštoj formi i, naravno, ne može izazvati nikakve prigovore. Stvar je u tome što i komunikativnost književnosti i njen odnos prema stvarnosti J. Lotman karakteriše koliko jednobrazno, toliko i naučno neuverljivo.

U skladu sa stanovištem J. Lotmana, model stvarnosti u njenim najopštijim začetcima ne stvaraju saopštenja koja se nalaze u umetničkim delima, nego specifičan jezik tih dela. On ne predstavlja samo osnovni faktor modelovanja, već i sam model. »Jezik umetničkog teksta«, piše J. Lotman,

postaje u svojoj bitnosti određen umetnički model sveta i u tom smislu svom svojom strukturom pripada sadržaju i nosi informaciju. »Istraživač nastoji na tome da »model sveta stvoren jezikom bude više opšti nego individualan u momentu stvaranja modela saopštenja... Umetničko saopštenje stvara umetnički model bilo kakve konkretne pojave — umetnički jezik modelira univerzum u njegovim najopštijim kategorijama, koje se, budući da su najopštiji sadržaj sveta, pojavljuju radi konkretnih stvari i pojava forme postojanja.«⁷⁾

Ne nalazeći u konkretnom saopštenju crte sveopštosti J. Lotman teži da pripiše to sveopšte specifičnom »jeziku« umetnosti, dodeljujući mu »sadržaj«, koji je neophodan za modeliranje stvarnosti. Ali, koristeći se ma kakvim silogizmom, nemoguće je dokazati da jezik, sam po sebi, van zavisnosti od realnog sveta, poseduje taj sadržaj. Pri svakom modeliranju može biti reči, pre svega, o modeliranju u različitim oblastima nauke, a prirodan jezik, isto tako kao i specifičan jezik neke grane znanja, samo je jedno od sredstava modeliranja stvarnosti, nijedan nikako nije identičan samom modelu.

Karakteristično je da je jezik umetničkog teksta, po teoriji J. Lotmana, sposoban da modelira kako procese stvarnosti tako i poziciju samog autora. Naučnik tvrdi da »jezik ne modelira samo određenu strukturu sveta nego i stanovište posmatranja.«⁸⁾

Modificirajući »jezičku« teoriju znakovnih pojava u umetnosti, J. Lotman nije u stanju da savlada ozbiljne teškoće na koje su se spoticali pristalice lingvo-informativne koncepcije znakovnosti, pokušavajući da uklone protivrečnosti između jedinstvenosti saopštenja i uopštavanja karaktera umetničkog dela. Ova protivrečnost u teoriji J. Lotmana ne samo da je ostala nego se vidno pojačala u vezi s dominantnom ulogom koju dodeljuje specifičnom jeziku umetnosti.

Razmatrajući jezik umetnosti kao model sveta, J. Lotman piše: »Za svako saopštenje na ruskom ili nekom drugom prirodnom jeziku može se postaviti pitanje da li je ono istinito ili lažno. Ali to pitanje potpuno gubi smisao ako se primeni na neki jezik u celini. Zato često diskutujemo o umetničkoj neupotrebljivosti ili bezvrednosti, pa čak i »izopačenosti« nekih umetničkih jezika (na primer, jezika baleta, jezika istočne muzike, jezika apstrakte umetnosti), jer sadrže u sebi logičku grešku — rezultat mešavine shvatanja.«⁹⁾

Na taj način umetnički jezik, po mišljenju J. Lotmana, potpuno je nezakonito karakterisati sa stanovišta njegove istinitosti ili bezvrednosti. Ali u tom slučaju i umetnički model ne treba nikako ocenjivati s pozicija odraza realne stvarnosti u njemu. Naime, takav zaključak i dolazi iz svih zaključaka J. Lotmana. Ako je to tako, ovde jedva da se mišljenja razlikuju, umetnički »model« ne istupa potpuno kao sistem, koji otkriva strukturu sveta, već kao celokupnost subjektivnih pojava o njemu, ili drugim rečima, kao projekcija »kategorije« čistog saznanja.

Iz kratkog kritičkog razmatranja nekih znakovnih teorija umetničkog stvaralaštva kao da bi trebalo izvesti zaključak o neopredvidnosti semiotičkog prilaza umetnosti. Ali, takav zaključak, po našem mišljenju, bio bi netačan. Proučavanje književnosti i umetnosti sa pozicija semiotike nalazi se sada u početnom periodu. Po svemu sudeći, ostvarljivi su i drugi, u poređenju s već postojećim, aspekti semiotičkog istraživanja.

1), 2). Jan Mukaržovski: *Studije za estetiku*, Prag, 1966.

3) A. Čičerin: *Ideje i stil*, Moskva, 1968.

4), 5) J. Mukaržovski: *Studije za estetiku*.

6), 7), 8) i 9). J. Lotman: *Struktura umetničkog teksta*, Moskva, 1970.

Prevela sa ruskog
OLIVERA PETROVIĆ-ŠIJAČKI

miroslav nastasijević

PROLAZIM SPORO

DELIMO SE

*Vjeruju moje iz tračka moga dima
iz pepela mog tela bez opela
svedoči tamu mesa koje ima
još samo krv i zakon krvnog vrela*

*i tupi dodir sna i bol bez krika
i muklu strepnju tinjavog ognjišta.
Zguren sam tu bez oblika i lika
ja koji van misli ne nosim ništa*

*iz tromog sveta čutnje niti želim
sećanja trag. Raskriljuju se dveri
i delimo se na poljima zrelim
dok slično travi, drvetu i zveri*

*telo ovo mir počinku svom traži
a mene nemir okiva na straži.*

ČUVARI TRAVE

*Desi se čudo u nama mimo sve poznate
staze
kad ukaže se širok neomeđen put posred
šume
koja pomera stabla dok čudesni potoci
slaze
s neba. Blažen tad koji šumu i potoke
razume*

*i zna da nema tajni van onih nad kojima
paze
sveti čuvari trave. A ja sam stablo koje
ume
bledo da nasluti čudo kad žedne žilice
plaze
niz kost i crnicu tela i beli lobanje
grumen*

*Bivamo jedno telo iz kojeg se damari šire
i zemlje i vode i bilja. A udovi se naši
granato pružaju nebom dok dole prive-
zan, smiren*

*dahće na umoru dan. I radujem se tom
i plašim*

*tog mrenja što nas spaja dok umorna
tela se mire
sa korenjem i travom i zure stabla kraj-
putaši.*

SVOD

*Posle će tihi i sasvim mirni ležati svuda
nicaće samo stenje spiranjem crvenog
toka
zemlje bez krvi i vena belih od gustog
soka
pusta i nikome više potrebna mrtva gruda*

*ta vlažna rasprsnuta i sasvim izlišna ruda
ta luđa mogućnost još jednog grčevitog
skoka
kamena u mozak, mozga natrag u kamen,
roka
da učini se stvarnom ponovna pojava
čuda*

*U žiži svoda kopni poslednji dolazak neba
san povez mutnim očima jave, tišina
vreba
naslućen šum vidika dok tmasti i ne-
prozirni*

*živi oblici hode za tragom prvih ameba
tražeći mir. Ispod raspuklog dna zemlji-
nog žleba
posle će ležati svuda tihi i sasvim mirni.*

GLINENI GOLUB

*Požare zvona u ponoć i sviće
za prozorom prozor duž mlačnih vena
dubinom tela kameni se biće
mimogred kamenu kad opčinjena*

*svetlošću brani golubica tiče
uzalud. Vatra bivam raspljena
po poljima što orgija i kliče
i pepelim se u srcu kamena.*

*Ranu sa ruku otrov iz utrobe
devojku s mrzlih očiju mi skinu
i odnose a zene mi se drobe*

*i kaplju. Spečen u prvotnu glinu
sve lepši bivam unutar rugobe
dok vrelo tonem u meku tišinu.*

PROLAZIM SPORO

*Reč koja lišće otvara u pesmu
nije moja reč. Star sam kao ratnik
kad s proleća u blistavom povesmu
otkriva još pomno skriven zlatnik*

*živog sunčevog čela koje znači
još dan i možda noć tople tišine
a zatim opet led što smrću zrači
i kukove pune sive daljine.*

*Prolazim tuda osvajački sporo
i ne prebivam nigde, samo bivam
s večeri budem a nema me zorom
jer tajim lik svoj, jer pažljivo skrivam*

*polje mog mira gde još nisam sviko
i gde ću najzad biti sasvim niko.*